

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Біличенко О.

– доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувачка кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.09:316.77:81'23''20''

ОСНОВНІ ХУДОЖНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЛІТЕРАТУРНІЙ СВІДОМОСТІ кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст.

У статті автор доводить думку про те, що виникнення генетичної спорідненості між інформаційним середовищем і художньою літературою створює унікальні можливості для сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття. Застосування автором методів та інструментарію гуманітарних наук, зокрема психолінгвістичних, дозволило аналізувати художню літературу як відтворення реальності. Психолінгвістичні методи допомогли автору обрати методіку, яка була зосереджена на здійсненні аналізу проблеми та формулюванні мети дослідження. Простежено взаємозв'язок інформаційного середовища та літературної свідомості. За результатами дослідження автор доходить висновку про те, що різні варіанти взаємодії класичних і модерністських систем складають «магістральний сюжет» розвитку художньої літератури в інформаційному просторі сучасності.

Ключові слова: художня література, літературна свідомість, соціальні комунікації, інформаційне середовище.

Біличенко О.

– доктор наук по социальным коммуникациям, профессор, заведующая кафедрой украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ОСНОВНЫЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ЛИТЕРАТУРНОМ СОЗНАНИИ конца ХХ в. – начала ХХІ в.

В статье автор доказывает, что возникновение генетического единства между информационной средой и художественной литературой создает уникальные возможности для восприятия социальной реальности нового тысячелетия. Использование автором методов гуманитарных наук, в частности психолингвистических, позволило анализировать художественную литературу как отражение реальности. Психолингвистические методы помогли автору выбрать методіку, которая была сосредоточена на осуществлении анализа проблемы и формулировании цели исследования. Прослежена взаимосвязь информационной среды и литературного сознания. По результатам исследования автором сделаны выводы о том, что различные варианты взаимодействия классических и модернистских систем составляют «магістральный сюжет» развития художественной литературы в информационном пространстве современности.

Ключевые слова: художественная литература, литературное сознание, социальные коммуникации, информационная среда.

Belichenko O.

– Doctor of Science in Social Communications, Professor, Head of the Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

BASIC ARTISTIC TRENDS IN LITERARY CONSCIOUSNESS IN THE END OF THE XX CENTURY – BEGINNING OF THE XXI CENTURIES

In the article, the author proves that the emergence of a genetic relationship between the information environment and fiction creates unique opportunities for the perception of the social reality of the new millennium. The author uses the methods of the humanities, in particular psycholinguistic. This allowed us to analyze fiction as a reflection of reality. It forms the specifics of the sensation of this reality in the information space. Psycholinguistic methods helped the author choose a method that focused on problem analysis and formulation of research objectives. According to the results of the study, the author concludes. They consist in the fact that various options for the interaction of classical and modernist systems make up the "main plot" of the development of fiction in the information space of our time.

Key words: *fiction, literary consciousness, social communications, information environment.*

Постановка проблеми. Розроблення сучасної концепції комунікаційного суспільства актуалізувало потребу в дослідженні проблем комунікації як умови й складової системи зв'язків у суспільстві, особливостей формування структур соціально-комунікаційної пам'яті, соціального інтелекту та соціальної свідомості. Це дає можливість зрозуміти механізми зміни характеру й способу життя сучасної людини, особливості проявів особистості в умовах активізації інформаційно-комунікаційного простору й становлення нових інформаційно-комунікаційних структур суспільства.

Актуальність дослідження полягає в положенні про те, що літературна свідомість ХХ – ХХІ століття виступає фактором впливу на розвиток інформаційного середовища.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження поняття "свідомість" стало актуальним після появи основних праць Н. Хомського [18]. Значний внесок у розуміння цього поняття зробили представники московської психолінгвістичної школи, зокрема Л. Виготський, М. Жинкін, О. Леонтьєв, О. Лурія, С. Рубінштейн. За визначенням Л. Виготського, свідомість відображається у слові, як сонце в краплі води [4].

У працях С. Рубінштейна свідомість постає як особлива форма відображення буття [16]. Дослідник вважає, що основою свідомості є слово, у якому накопичуються та об'єктивуються знання і завдяки цьому людина пізнає дійсність. Зарубіжні дослідники у галузі психолінгвістики, зокрема Дж. Філд, розуміють свідомість як один із предметів, який не піддається прямому вивченню [19].

На межі ХІХ – ХХ ст. деякі дослідники входили у сферу читацької свідомості, суб'єктивно прагнучи визначити художню значущість відомих творів художньої літератури й характер її пасіонарно-естетичних зв'язків

із світом реципієнта. Такими дослідниками були О. Білецький та М. Рубакін [1; 15]. Продовження цих поглядів знайшло втілення у відомій теорії “співтворчості” письменника і його читачів, яку в середині ХХ ст. відстоювали деякі зарубіжні автори, зокрема Г.-Г. Гадамер, Н. Гартман, Р. Інгарден, П. Рікер. Вони розвивали ідеї, спрямовані на розширення креативного простору інтерпретації художніх літературних текстів.

Визначення твору художньої літератури як схеми, яку читач повинен наповнити змістом, розвивав, зокрема, А. Горнфельд у роботі “Про тлумачення художнього твору” [8]. Текст є генератором смислів і потребує реципієнта, що зумовлено глибоко діалектичною природою свідомості, оскільки свідомість потребує свідомості, текст – тексту, культура – культури.

Сучасні дослідники, зокрема, В. Ільганаєва, виявляють глибокий зв'язок між типами комунікації, типом суспільних відносин та типом свідомості [9]. Зв'язок художнього тексту та різних форм соціальної пам'яті, міфологічні й наукові уявлення про людину цієї епохи вивчав О. Кривцун [11], який розглядав літературний текст як відображення свідомості.

Важливою для нашого дослідження стала теорія поля літератури французького соціолога-постструктураліста П. Бурдьє [2]. Праці П. Бурдьє привернули увагу українських науковців, зокрема В. Іванова, Г. Почепцова, які зробили спробу інтерпретувати концепцію поля, проаналізувавши його соціологічну модель комунікації. Незважаючи на те, що вивченню безпосередньо художніх текстів у моделі теорії поля П. Бурдьє приділено недостатню увагу, ця теорія дає нам можливість дослідити функціонування художньої літератури в соціальному просторі і часі, а також ролі її представників у полі “великих” і “малих” літератур.

Мета та завдання дослідження. Виходячи з викладеного, ми визначили мету нашого дослідження, яка полягає у виділенні основних художніх тенденцій, що впливають на формування особливостей літературної свідомості в інформаційному середовищі.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні **завдання**:

1) визначити ознаки літературної свідомості сучасності як фактору впливу на розвиток інформаційного середовища;

2) сформулювати основні художні тенденції в літературній свідомості ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури показав, що для сучасності характерна різноманітність методологічних підходів, які застосовують окремі науки під час дослідження вказаного явища. Проте художня література розглядається переважно як вид мистецтва, як сукупність авторських текстів або як мовний стиль, який має характерні особливості; відсутнє інтегративне осмислення літератури. Взаємопроникнення методик різних галузей наукового

знання пов'язане з формуванням нової культурної та наукової парадигми, заснованої на філософії діалогічного взаємопроникнення хаосу й космосу.

На думку В. Буряка [3], у системному творчому процесі головною інформаційною системою є твір. У нашому випадку – це художній твір, який складається з кількох систем (підсистем): герой, автор, суспільство (проблема), концепція (система реалізації). Залежно від порядку розташування систем (підсистем відносно до системи “твір”) формується жанрове вирішення інформації будь-якого типу. Для художнього мислення (відображена свідомісна інформація) характерні системи “автор – герой – суспільство – концепція” або “герой – автор – суспільство – концепція”. Цей блок систем (надсистема) представлений епічними жанрами (роман, повість, оповідання, новела, етюд), ліричними жанрами (вірш, пісня, гімн, сатира, елегія, етюд, монолог тощо), драматичними жанрами (драма, трагедія, комедія). У публіцистичних жанрах, де факт реальний, послідовність систем різноманітніша. Відсутність системи (підсистеми) “герой” пояснюється тим, що в аналітичних жанрах (реальна свідомість) на першому місці – розкриття проблеми. У художньо-публіцистичних жанрах жанрова системність уже наближається до художнього мислення. На перший план виходить або система “автор” (есе), або “герой” (нарис). Хоч, на думку дослідників, у внутрішньо-інформаційній класифікації в деяких жанрових підвидах (проблемний нарис) система “суспільство” (проблема) стоїть на першому місці. Це підкреслює перевагу реальної інформації (реального факту) над інформацією, що відбита (відображена) у свідомості на рівні паралельної інтерпретації (художнє мислення).

Художній текст незалежно від часу його створення, авторської, світоглядної, жанрової належності є потенційно інформативним, оскільки в історичному часі його інформаційний потенціал нарощується в контексті іншої техніки прочитання через новий досвід, мислення, прагматичні, емоційні ситуації.

В. Ільганаєва зазначає, що найбільш дієвим фактором сучасного соціального життя є зміна культурної парадигми, в умовах якої високий рівень наукових і технічних досягнень та занепад мистецтва і літератури, є заключним етапом розвитку культури [9].

Науковцями літературу було визнано сферою, в якій найповніше втілені гуманістичні ідеали та цінності. Це супроводжується зникненням кордонів між літературою та філософією, естетикою, філософією мови, історією ідей, психологією, культурологією та наукою про світогляд.

Дослідники зазначають, що свідомість XXI століття визначають два поняття – апокаліптичність та революціонізм. Століття позначене катастрофічним світовідчуттям. Світогляд нашого часу – це світогляд неідеалістичної формації і сформувався він під впливом сильного відчуття кризи, яка на зламі століть охопила світ духовних цінностей,

над якими превалюють матеріальні цінності.

Загальнолюдські цінності та орієнтири розвитку, гуманізоване мислення, інформаційно-інтелектуальні технології сприяють трансформації суспільної свідомості, “надсвідомості” сукупної цивілізації. Розглядаючи особливості літературної свідомості ХХІ ст., ми враховуємо думку В. Ільганаєвої щодо умов інформаційного суспільства, коли все чіткіше проглядаються тенденції зближення знання та культури [9].

Сучасні дослідники виявляють глибоку кореляцію між типами комунікації та типом суспільних зв'язків, типом свідомості [9]. М. Маклюен навіть запропонував ідею про зміну культурних епох, що визначаються панівним способом комунікації [12].

Процес формування глобального інформаційного простору не може не супроводжуватися, а інколи і передувати утвердження нового постмодерністського світогляду, у зв'язку з чим надзвичайно важливо розглянути особливості світоглядних складових реальності інформаційного суспільства, оскільки постмодернізм можна розглядати як його світогляд. Сучасні науковці простежують взаємозв'язок між розвитком інформаційного простору і становленням постмодерністського світогляду в постмодерній культурі.

Постмодернізм представляє собою світогляд, концептуалізований у широкому спектрі філософських, культурологічних, літературо- і мистецтвознавчих теорій і виражає основні тенденції, ідейні установки і ціннісні орієнтири суспільства, що досягло певного рівня розвитку. За визначенням Ю. Хабермаса, постмодерний світогляд відзначається прагненням до створення універсальної картини світу, що зводить все різноманіття дійсності до спільних основ: переконання в доступності людському розуму абсолютного знання про ці основи; прагнення до повного втілення цього знання в дійсності; переконання, що така реалізація буде сприяти збільшенню щастя людей; впевненість у поступовому, прогресивному розвитку людства; у пріоритеті дійсного перед минулим, а майбутнього перед дійсним [12].

На межі ХХ – ХХІ століть у вітчизняній культурі відбувається оновлення парадигми художньої літератури, що пов'язано, зокрема, із тенденцією до екзистенційності художньої свідомості. Основа буття і мислення людини кінця ХХ – початку ХХІ століть – діалог, полілог головних, вічних проблем буття. Це всезагальний спосіб засвоєння духовно-ціннісних основ життя, форма пошуку самого себе у світі загальнолюдських цінностей: істини, добра, краси, щастя. Разом із тим, це і спосіб пізнання світу, і спосіб самовизначення, самоздійснення. Людина намагається жити в умовах множинності культур, типів свідомості, точок зору. Усвідомлене життя є участь у безперервному діалозі буття.

За переконанням В. Пахаренка, специфіку людського світогляду глибоко розкрив І. Кант. За його теорією, людський розум досить

успішно пізнає об'єктивну дійсність, аж поки не зупиняється перед необхідністю відповісти на чотири основоположні питання світопізнання, які філософ називає антиноміями [13]. Сучасна криза вітчизняного літературоцентризму співпадає із світовим аналогічним процесом.

Необхідно зауважити, що існування літературного процесу стає можливим завдяки постійному руху естетичної думки та мистецького світосприймання. Людина одночасно належить до двох світів – матеріального і духовного, і тому в ній поєднуються протилежні начала: ідеальне – матеріальне, духовне – фізичне, емоцію – рацію, альтруїзм – егоїзм тощо.

Висновки. Нами було встановлено, що між світоглядними та інформаційно-комунікаційними трансформаціями, що відбулися в останні десятиліття в планетарному масштабі, існує взаємозв'язок та взаємозалежність, які можуть бути диференційовані таким чином: без урахування ролі інформаційних технологій у формуванні літературної свідомості початку третього тисячоліття, не може бути чітко сформульований концептуальний зміст поняття "художній текст". Тому, в ситуації девальвації художніх і філософських систем дослідження взаємодії літературної свідомості та інформаційного середовища є надзвичайно **перспективним**.

Література

1. Белецкий А. И. Об одной из очередных задач историко-литературной науки: (изучение истории читателя). *Введение в литературоведение* / отв. ред. П. А. Николаев, А. Я. Эсалнек. Москва: Наука, 2006. С. 408–411.
2. Бурдые П. Поле литературы. *Новое литературное обозрение*. 2000. № 45. С. 22–87.
3. Буряк В. Д. Поетика інформаційно-художньої свідомості [Еволюція форм і методів вираження інформації (факту) в контексті інтелектуалізації творчої свідомості]. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2001. 392 с.
4. Буряк В. Філософські та концептуальні основи інформаційно-художньої свідомості. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2000. 43 с.
5. Выготский Л. С. Психология искусства. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. 480 с.
6. Гадамер Х. – Г. Истина и метод: основы философской герменевтики. Москва: Прогресс, 1988. 700 с.
7. Гартман Н. Эстетика. Киев: Ника – Центр, 2004. 640 с.
8. Горнфельд А. Г. О толковании художественного произведения. *Пути творчества*. Петербург: Колос, 1922. С. 95–153.
9. Ільганаєва В. О. Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання. *Філософія спілкування: Філософія, психологія, соціальна комунікація*. 2009. № 2. С. 96–101.
10. Ингарден Р. Литературное произведение и его конкретизация. *Исследования по эстетике*. Москва: Наука, 1962. С. 72–91.
11. Кривцун О. А. Психология творчества. *Психологический журнал*. 1990. Т. 11. С. 5.
12. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. Москва: Гиперборея, 2007. 462 с.

13. Пахаренко В. Нарис української поетики. *Українська мова та література*, 2007. № 29–30. 60 с.
14. Рікер П. Що таке текст? *Антологія світової літературно-критичної думки*. Львів: Світ, 2002. С. 310–311.
15. Рубакин Н. А. Психология читателя и книги: краткое введение в библиологическую психологию. Москва: Книга, 1977. 262 с.
16. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 720 с.
17. Хабермас Ю. Модерн – незавершенный проект. *Вопросы философии*. 1992. № 4. С. 39–50.
18. Chomsky N. *Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 190 p.
19. Field J. *Psycholinguistics: A resource book for students*. London: Routledge, 2003. 254 p.

Лисенко Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Ковальова К.

– студентка II курсу українсько-англійського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 82.0

СПЕЦИФІКА НАДРІВНЕВИХ УТВОРЕНЬ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті подано аналіз концепцій розуміння понять «сюжет» і «фабула» літературного твору. Охарактеризовано сюжетно-фабульний рівень. Подано детальну характеристику цих компонентів. Досліджено моделі твору. Враховуючи методологічну базу теоретичних положень дослідників, виділено рівні / єдності художнього тексту.

Ключові слова: сюжет, фабула, синтагма, дефініція, прасюжет.

Лысенко Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Ковалёва Е.

– студентка II курса украинско-английского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

**СПЕЦИФИКА НАДУРОВНЕВЫХ ОБРАЗОВАНИЙ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА**

В статье анализируются концепции понятий «сюжет» и «фабула» литературного произведения. Характеризуется сюжетно-фабульный уровень. Дается детальная характеристика этих компонентов. Исследуются модели произведения. Учитывая методологическую базу теоретических положений исследователей, выделяются уровни / единства художественного текста.

Ключевые слова: сюжет, фабула, синтагма, дефиниция, прасюжет.